

ӘОЖ 81'373.612.2

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ МАҚАЛ-МӘТЕЛДЕРДІҢ МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ БАЛАМАЛЫЛЫҒЫ

Мақсотова Гулжамила Саматқызы

студент, М. Өтемісов атындағы БҚУ, Орал, Қазақстан

Ғылыми жетекші: Шамгонова Раиса Гарифуллиевна, аға оқытушы,
магистр

Бұл мақалада қазақ және ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдердің баламалылығы мәселесі қарастырылады. Екі тілдің тұрақты тіркестері мен бейнелі сөз өрнектері арқылы көрінетін ұлттық дүниетаным ерекшеліктері салыстырмалы түрде талданады. Автор мақал-мәтелдердің мазмұндық, құрылымдық және мәдени аспектілерін саралай отырып, балама табудағы негізгі қиындықтар мен аударма тәсілдеріне назар аударады. Зерттеу барысында ағылшын және қазақ тілдерінен алынған нақты мысалдар келтіріліп, олардың мағыналық сәйкестігі мен қолдану ерекшеліктері жан-жақты қарастырылады. Мақаланың мақсаты – екі түрлі тіл мен мәдениеттегі мақал-мәтелдердің баламалы қолданысын анықтау арқылы олардың аудармадағы тиімді жолдарын ұсыну.

Кілт сөздер: мақал-мәтелдер, баламалылық, көркем аударма, ұлттық дүниетаным, лингвомәдениеттану, аудармадағы қиындықтар, тілдік бірліктер.

Кіріспе

Тіл – ұлттың рухани байлығы мен тарихи жадын сақтаушы басты құрал. Ал тілдегі мақал-мәтелдер – сол ұлттың дүниетанымы, өмірлік тәжірибесі мен мәдени құндылықтарының айнасы іспетті. Әр халықтың мақал-мәтелдері ғасырлар бойы қалыптасқан таным-түсініктің көрінісі ретінде маңызды рөл атқарады. Осы тұрғыдан алғанда, мақал-мәтелдерді тек тілдік бірлік ретінде емес, сонымен қатар мәдени-ұлттық феномен ретінде қарастыру қажет. Қазіргі жаһандану жағдайында тілдер арасындағы өзара ықпалдастық күшейіп, түрлі тілдік және мәдени контекстерде аударма мәселесі өзектілігін арттыруда. Атап айтқанда, тұрақты тіркестер мен бейнелі сөз орамдарын бір тілден екінші тілге дәлме-дәл жеткізу барысында баламалық мәселесі туындайды. Бұл әсіресе қазақ және ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдерге қатысты жиі кездесетін күрделі лингвомәдени проблема болып саналады.

Қазақ және ағылшын тілдері — шығу тегі, құрылымы, қолданылу аясы мен тарихи дамуы жағынан бір-бірінен алшақ жүйелерге жатады. Соған қарамастан,

екі тілде де халықтың өмірлік тәжірибесін жинақтап, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін мақал-мәтелдер мол. Алайда оларды өзара аудару кезінде мағыналық сәйкестік, ұлттық реңк, эмоционалдық жүк пен стильдік ерекшеліктер сақталуы – ең үлкен қиындықтардың бірі.

Осы мақалада қазақ және ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдердің баламалылығы салыстырмалы талдау арқылы қарастырылады. Зерттеу мақсаты – мақал-мәтелдердің құрылымдық және мағыналық ерекшеліктерін талдай отырып, олардың аудармадағы сәйкестігін анықтау, баламалы нұсқаларды табу жолдарын көрсету және аударма сапасын арттыруға бағытталған ұсыныстар беру.

Мақал-мәтелдердің ұлттық болмысын бейнелеуі

Мақал-мәтелдер – ұлттың рухани мәдениетінің шоғырланған көрінісі. Олар халықтың тарихи тәжірибесін, ойлау жүйесін, дүниетанымын қысқа әрі бейнелі түрде жеткізеді. Қазақ мақалдарына тән басты ерекшелік – көшпелі өмір салты мен туыстық қатынасқа негізделген әлеуметтік құндылықтардың көрінісі. Ал ағылшын мақалдары көбіне прагматикалық ойға, рационалдыққа негізделеді. Мысалы:

Қазақша: «Бірлік бар жерде тірлік бар» – қоғамдағы бірлік пен татулықты насихаттайды.

Ағылшынша: *United we stand, divided we fall* – ұқсас мән береді, бірақ ағылшынша нұсқасы тарихи және саяси мәтіндерде жиі кездеседі.

Бұл мақалдардың ұқсастығы – бірлік ұғымы, айырмашылығы – ұлттық бейнелеу тәсілі мен қолдану контексті. Қазақ мақалында ауызекі, эмоционалдық реңк басым болса, ағылшыншада логикалық-ұйымдастырушылық реңк бар.

Баламалылықты терең түсіну.

1. Толық балама. Толық балама дегеніміз — мақал-мәтелдердің мағынасы, құрылымы және қолдану аясы екі тілде де сәйкес келетін жағдай. Мұндай мақалдарды аудару салыстырмалы түрде жеңіл, өйткені екі халықтың ойлау жүйесі мен тілдік бейнелеу құралдары бұл жерде сәйкес келеді.

Мысалы, қазақ тіліндегі «*Жеті рет өлшеп, бір рет кес*» және ағылшын тіліндегі *Measure twice, cut once* мақалы мазмұны мен құрылымы жағынан толық балама болып есептеледі. Екі мақала да асығыстық жасамауға, шешім қабылдағанда сақтық қажет екеніне назар аударады. Екеуінде де кеңес беру, тәжірибеге сүйену, алдын ала ойлау секілді прагматикалық көзқарас басым.

Бұл секілді баламаларда аудармашы тек сөздерді сәйкестендіріп қоймай, мақалдың прагматикалық қызметін сақтай отырып аударады.

2. Жартылай балама. Жартылай баламалар дегеніміз — мақал-мәтелдердің негізгі идеясы ұқсас болғанымен, тілдік формасы, бейнелеу құралдары, метафорасы әртүрлі болатын жағдай. Мұндай баламаларда екі мақал бір шындықты жеткізеді, бірақ ұлттық ерекшелік пен бейнелеу тәсілінде

айырмашылықтар кездеседі. Мысалы:

Қазақша: «*Ат айналып қазығын табады*»

Ағылшынша: *What goes around, comes around*

Бұл мақалдардың екеуі де адамның жасаған ісі өзіне қайтып оралады деген ойды жеткізеді. Алайда қазақша мақалда жылқы мен қазық арқылы ұлттық көркем образ берілсе, ағылшын мақалында жалпы философиялық тұжырым басым. Осы себепті олар жартылай баламалар қатарына жатады. Тағы бір мысал:

Қазақша: «*Ер жігіт ел үшін туады*»

Ағылшынша: *A hero is known in the time of need*

Бір қарағанда екі мақал да ер жігіттің ерлігі мен отаншылдығын көрсетеді. Дегенмен, қазақ мақалында елге қызмет ету, туған жерге адал болу басым, ал ағылшынша нұсқада қиын сәтте батырдың бағалануы алдыңғы қатарда. Бұл - мағынасы жақын, бірақ құндылық реңі мен акценті әртүрлі мақалдар. Жартылай баламаларда аудармашы мағына мен стильді сақтау үшін бейнелеуді өзгертіп, оқырманға түсінікті нұсқа ұсынады.

3. Баламасы жоқ мақал-мәтелдер. Кейбір мақал-мәтелдерге аударма тілінде нақты эквивалент табу қиын, себебі олар ұлттық дүниетанымға, мәдени шындыққа, тарихи дәстүрлерге терең байланысты. Мұндай мақалдарда қазақ ұлтына ғана тән образдар мен ұғымдар бар. Мұндайда аудармашы түсіндірмелі аударма немесе бейімделген балама қолдануға мәжбүр болады. Мысалы: Қазақша: «*Ат аунаған жерде түк қалады*»

Бұл мақалда адамның жасаған іс-әрекеті ізсіз кетпейтіні, әрбір қимылдың салдары болатыны туралы терең ой жатыр. Аударма тілінде дәл осындай бейнелі және ұлттық астары бар мақал табу қиын. Сол себепті мағынасы мынадай түсіндірмемен жеткізіледі: *Every action leaves a trace* немесе *Nothing we do disappears completely*.

Бұл мақал көшпелі өмір салтын, яғни мал шаруашылығын кәсіп еткен қазақ халқының тұрмыс-тіршілігінен туған. Ат – қазақ дүниетанымында батырлықтың, еркіндіктің және күнделікті тіршіліктің символы. Сондықтан бұл мақал тек сөз ғана емес, ұлттық болмыстың көрінісі. Бұл мақалда сөзбе-сөз аударма мағына бермейді және күлкілі болуы мүмкін. Себебі ағылшын тіліндегі оқырман "аттың аунағаны мен түктің қалуын" мәдени тұрғыда түсінбеуі мүмкін. Сондықтан мұндай жағдайда түсіндірмелі немесе бейімделген аударма тәсілі ғана тиімді. Баламасы жоқ мақалдарда аудармашы ұлттық ерекшелікті бұзбай, сол ойды басқа сөздермен жеткізуге тырысады. Бұл – аудармадағы ең күрделі, әрі жауапты кезең.

Сонымен қатар кейбір ағылшын мақал-мәтелдерінің де қазақ тілінде дәл баламасы табыла бермейді. Бұл — әр халықтың дүниетанымындағы және әлеуметтік көзқарасындағы айырмашылықтармен байланысты.

Мысалы, *The squeaky wheel gets the grease* (қатты сықырлаған доңғалақ

майланады) ағылшын тілінде жиі қолданылатын мақал. Бұл мақал белгілі бір мәселе көтеріп, белсенділік танытқан адам ғана назарға ілінеді, көмек алады дегенді білдіреді. Бұл — батыстық прагматизмге, яғни жеке мүддені қорғау мен өз құқығын ашық айтуға негізделген дүниетаным. Қазақ тілінде бұл мағынада нақты, тұрақты мақал-мәтел кездеспейді. Көбіне керісінше, сабырлылық пен үндемеу — даналықтың белгісі ретінде қабылданады. Мысалы, “*Сабыр түбі – сары алтын*” немесе “*Төзе білген жетер мұратқа*” секілді мақалдар бар, алайда олар басқа құндылыққа негізделген.

Мақал-мәтелдердің метафоралық құрылымы мен аудармасы

Көптеген мақал-мәтелдер метафораға негізделеді, ал метафоралар мәдениетке тікелей тәуелді. Мысалы: Қазақша: «*Асық ойнаған азар, доп ойнаған тозар*» – бұл мақалда ұлттық ойындар мен дәстүрлер арқылы тәрбиелік идея көрініс тапқан. Мұндай мақалдың ағылшын тілінде тура баламасы жоқ, себебі мәдени код өзгеше.

Ағылшынша: *Time is money* – прагматикалық ойлау стилін білдіреді. Қазақ тілінде бұл мағынаға жақын: «Уақыт – қымбат» деген тіркес бар, бірақ ол тұрақты мақал емес.

Осыдан шығатын қорытынды – әр тілде қалыптасқан мақалдың артында сол ұлттың өмір салты, философиясы, құндылықтар жүйесі тұрады. Аудармашының міндеті – тек сөзді емес, мағынаны, астарды және эмоцияны жеткізу.

Мәдениеттерді салыстыру құралы ретінде

Қазақ және ағылшын тіліндегі мақалдар – тек тілдік емес, мәдениетаралық зерттеудің де объектісі. Олар екі халықтың құндылықтарын салыстыруға мүмкіндік береді.

Қазақша: «*Жат жұрт жарылқар, өз елің қайылқар*»

Ағылшынша: *The grass is always greener on the other side*

(Адамның тұрақсыздығы, шынайы бағалаудың жетіспеуі ортақ мән ретінде ашылады)

Аталған ерекшеліктер болашақ аудармашылар мен тіл үйренушілер үшін маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Олар тілді ғана емес, сол тілді жасаушы ұлттың рухани болмысын түсінуге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Қазақ және ағылшын тілдеріндегі мақал-мәтелдердің баламалылығын зерттеу - тек тілдік қана емес, сонымен қатар мәдениетаралық құбылысты танудың маңызды кілті. Мақал-мәтелдер - ғасырлар бойы жинақталған халық даналығының көркем әрі ықшам көрінісі. Олар тілдің көркемдігін, халықтың дүниетанымын, өмірлік ұстанымдарын бейнелі түрде жеткізеді. Осы себепті оларды бір тілден екінші тілге аудару - күрделі де жауапты процесс.

Зерттеу барысында анықталғандай, кейбір мақал-мәтелдерге толық немесе жартылай мағыналық балама табуға болады. Алайда ұлттық болмысқа, тұрмыс-

салтқа, тарихи танымға тығыз байланысты көптеген мақалдардың аударма тілінде дәл баламасы жоқ. Бұл өз кезегінде аудармашыдан терең мәдени білім, контексті түсіну, көркемдік икем және прагматикалық бейімдеу шеберлігін талап етеді.

Мақал-мәтелдерді аударуда туындайтын негізгі қиындықтар — олардың метафоралық табиғаты, лексикалық сәйкессіздігі, көпқабатты мағынасы мен ұлттық ерекшелігі. Мұндай фразеологиялық бірліктерді аудару барысында сөзбе-сөз аударма жеткіліксіз, керісінше мағыналық, функционалдық және стилистикалық сәйкестікті сақтай отырып, оқырманға түсінікті әрі әсерлі балама ұсыну қажет.

Қорыта келгенде, мақал-мәтелдерді аудару - бұл лингвистикалық шеберлік пен мәдени түйсікті ұштастыратын шығармашылық үдеріс. Аталған зерттеу тақырыбы болашақта көркем аударма теориясы мен мәдениетаралық коммуникация саласында терең әрі жан-жақты зерттеуді қажет етеді. Өйткені халық даналығының айнасы саналатын мақал-мәтелдер - тіл мен мәдениетті байланыстыратын рухани көпір болып қала бермек.

Пайдаланылған әдебиет тізімі

1. Қайдар, Ә. Т. (2016). Тіл және этномәдениет. Алматы: Арда.
2. Әмірова, Ж. С. (2017). Аударматанудың теориялық мәселелері. Астана: Елорда.
3. Салғараұлы, Қ. (2015). Қазақтың мақал-мәтелдері: Түсініктемелі сөздік. Астана: Фолиант.
4. Schäffner, C. (2017). Cultural issues in translation. *Language and Intercultural Communication*, 17(4), 367–381.
5. House, J. (2016). *Translation as communication across languages and cultures*. London: Routledge.

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ ЭКВИВАЛЕНТНОСТЬ ПОСЛОВИЦ И ПОГОВОРОВ В КАЗАХСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Максотова Гүлжамила Саматовна

Научный руководитель: Шамгонова Раиса Гарифуллиевна

Статья посвящена исследованию лингвокультурной сопоставимости казахских и английских пословиц и поговорок. В процессе анализа рассматриваются полные, частичные и отсутствующие эквиваленты, а также трудности, возникающие при их переводе. Особое внимание уделяется культурным различиям, отражённым в пословицах, и необходимости

прагматической адаптации при переводе. Автор подчёркивает важность сохранения образности и смысловой глубины в процессе перевода. Работа основана на сопоставительном методе и конкретных примерах из обоих языков. Исследование демонстрирует, что перевод пословиц требует не только лингвистических знаний, но и глубокого понимания менталитета и культуры народа-носителя. Полученные результаты могут быть полезны для специалистов в области перевода, фольклористики и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: пословицы и поговорки, сопоставимость, лингвокультурные особенности, перевод, трудности перевода, образность, прагматическая адаптация.

CROSS-CULTURAL EQUIVALENCE OF PROVERBS AND SAYINGS IN KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES

Maksotova Gulzhamila Samatkyzy

Scientific Supervisor: Shamgonova R. G.

This article explores the linguistic and cultural comparability of proverbs and sayings in Kazakh and English. It examines full, partial, and non-existent equivalents and highlights the main difficulties encountered in the process of translation. The focus is placed on cultural differences reflected in proverbs and the importance of pragmatic adaptation during translation. The author emphasizes the necessity of preserving figurative meaning and semantic depth. Using comparative analysis and real examples, the study reveals that proverb translation requires not only linguistic competence but also cultural awareness. The findings contribute to the fields of translation studies, folklore, and intercultural communication.

Keywords: proverbs and sayings, comparability, cultural differences, translation, translation difficulties, figurative meaning, pragmatic adaptation.

REFERENCES

1. Kaidar, A. T. (2016). Til zhane ethnomadeniet [Language and Ethnoculture]. Arda.
2. Amirova, Zh. S. (2017). Audarmatanudyn teoriyalyk maseleleri [Theoretical Issues of Translation Studies]. Elorda.

3. Salgarauly, K. (2015). Kazaktyn makal-matelderi: Tusiniktemeli sozdik [Kazakh Proverbs: Explanatory Dictionary]. Foliant.
4. Schäffner, C. (2017). Cultural issues in translation. *Language and Intercultural Communication*, 17(4), 367–381.
5. House, J. (2016). *Translation as communication across languages and cultures*. Routledge.